

Recensioner

Leif Björkman, *Från tundra till skog. Miljöförändringar i norra Skåne under jägarstenåldern*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 2007. 223 s. ISBN 978-91-7209-461-1.

Forskare som såg naturliga processer i förhistorien som betydelsefulla för människors vardag uppfattades under ett antal år som otidsenliga av dem som ansåg sig stå för en progressiv arkeologi. Det var endast de sociala faktorerna som var viktiga. Eventuella klimatförändringar kunde lätt hanteras eller t.o.m. manipuleras genom smärre förändringar av den sociala organisationen. Att en sådan samhällssyn var alltför ensidig framgår inte minst idag då vi står inför enorma, kanske rentav omöjliga omställningsinsatser för att kunna behålla en samhällsstruktur i linje med modern demokrati.

Sedan mitten av 1990-talet har, trots kritik från vissa röster i forskarleden, naturvetenskapliga analyser alltmera integrerats med ordinär arkeologisk verksamhet i större exploateringsprojekt. Ibland har samarbetet mellan arkeologiska och naturvetenskapliga insatser inte helt löpt i de parallella banor som förväntades. I en tid med en allt tydligare konkurrens mellan uppdragsinstitutionerna kan det vara lockande, med hänvisning till initiala samarbetsproblem, att kraftigt dra ned på de tvärvetenskapliga insatserna. Detta skulle vara mycket olyckligt.

Föreliggande bok emanerar ur exploateringsarkeologiska undersökningar som genomfördes då E4:an byggdes om mellan Örkelljunga och smålandsgränsen. I det sjö- och mossrika Nordskåne fanns lämpliga provtagningspunkter att kombinera med undersökta mesolitiska boplatser. Avsikten med boken är att ge en bred och lättillgänglig miljöhistorisk exposé över jägarstenåldern i norra Skåne specifikt men också över förhållanden som haft betydelse för ett mycket större område.

Det är en lyckad och lättillgänglig presentation av paleoekologins metoder som här föreligger. I den vetenskapshistoriska presentationen framgår att Lennart von Post var den förste som

presenterade pollenanalyser i frekvensdiagram, men långt ifrån den förste som publicerade pollenanalyser, vilket är en vanlig missuppfattning. Här uppmärksammas också den lundensiske paleoekologen Tage Nilssons avgörande insats för att korrelera vegetationsstadier som olika forskare presenterat. Tolkningsmomentet när det gäller pollenanalyser får en välbehövlig presentation liksom de parametrar som används för klimattolkning längre fram i boken.

Undersökningsområdet omfattar den södra delen av det sydsvenska höglandet. Urberget täcks här av en småkuperad sandig och grusig morän samt isälvsavlagringar. Området tillhör de mest torvmarksrika i Sverige där endast en del har sitt ursprung i igenvuxna sjöar. Flera har bildats genom försumpning i form av högmossar på dåligt dränerad mark. Det måste också beaktas att området ligger i en klimatologiskt kallare zon än omgivningen. Medeltemperaturen i regioner endast några få mil västerut och söderut skiljer sig en eller två grader vilket får påtagliga konsekvenser med en kortare vegetationsperiod. Undersökningen är därmed också betydelsefull då den kan vara en vägledning för vegetationsbeskrivning betydligt längre norrut. Bland trädgårdsodlare är det välkänt att samma växtzon som på sydsvenska höglandet inte återfinns förän i norra Svealand.

Undersökningarna ägde rum i ett område där det helt saknades kunskap om den mesolitiska bosättningen. Av den inledande inventeringen framgick att det fanns mesolitiska bosättningar men att de var små och flintfattiga. De låg som förväntat vid sjöar. Det var svårt att urskilja vilka torvmarker som hade ett ursprung i igengrodda sjöar och vilka som uppstått efter den berörda perioden genom försumpning. Man fick därför börja med en kvartärgeologisk insats för att urskilja de forna sjöarnas läge. Slutundersökningen omfattade tretton fyndlokaler där den äldsta dateras till den senpaleolitiska Ahrensburgkulturen. Merparten dateras dock till tidigmesolitikum. Från mellanmesolitikum är belägenheten för bosättning sporadiska, men de ökar nå-

got under senmesolitikum. De yngre lokalerna tycks vara större än de äldre. Att döma av de neolitiska fyndplatsernas lägen användes området även under denna tid inom fångstekonomin.

Trots högt ställda ambitioner att genomföra pollenanalys av mosstratigrafier i fyndplatsernas omedelbara närhet gick detta i några fall inte då det saknades provtagningslokaler med avlagringar samtida med den aktuella platsens användningsskede.

Björkman ger en utmärkt presentation av de generella klimatförändringarna i ett större perspektiv under tidig holocen. Ofta får man höra att mesolitikum innebar en temperaturökning mot ett väl fixerat maximum i mitten av perioden. Som Björkman visar är detta en sanning med betydande modifieringar. Under preboreal tid uppstod en markant obalans mellan den snabbt ökande temperaturen och växternas begränsade förmåga att spridas och kolonisera nya områden. Förändringen från stränga arktiska förhållanden till betydande värme gick på några tiotal år. För vissa växter tog det århundraden, t.o.m. årtusenden att nå sin maximala spridning.

Omkring 9 300 cal BC inträffade en temperaturförsämring med förhållandevis kort varaktighet. Mera långvariga effekter, flera århundraden, orsakade förändringen 6 200 cal BC då temperaturen minskade med två grader. Trots att den är mycket uppmärksam i paleoekologisk forskning har den sällan beaktats i arkeologiska analyser. Resultatet blev främst kalla vintrar och mindre nederbörd. Förändringen orsakades sannolikt av en abrupt tappning av is-sjöar i Nordamerika vilket påverkade Golfströmmen. Den högsta medeltemperaturen under somnaren är belagd först omkring 4 000 cal BC.

Vegetationsutvecklingen i undersökningsområdet kan följas från yngre dryas. Här för Björkman en välbehövlig kritisk diskussion om vegetationens artsammansättning. Vad som framkommit i pollenanalyserna behöver inte överensstämma med verkligheten. Dels finns det pollen som överlevt glacialfasen och därmed är mycket äldre, dels kan exempelvis tall sprida pollen över betydande områden. Även med reservation för dessa faktorer har vegetationen varit rik på örter, gräs och låga buskar. I andra områden har den varit ytterst gles eller saknats

beroende på vind- och dräneringsförhållanden. I sjösedimenten kan omfattande markerosion beläggas. Denna avtog markant när ett heltäckande växttäckte bildades under preboreal tid. Cirka 9 300 cal BC bildades en speciell skogsmiljö med ett kraftigt inslag av en men den blev relativt kortvarig. Omkring 9 100 cal BC bildade i stället björken skog efter en kortare temperaturnedgång. Dess förhållandevis snabba spridning tyder på att mindre populationer överlevde under yngre dryas. Vid tiden då björken bildade skog slog de första tallarna och asparna rot och några århundraden senare den värmeälskande hasseln. Vad avser diskussionen rörande olika trädskolonisationsförlopp har nya undersökningar i Centraleuropa visat att det funnits refugier av skog under istidsmaximum för ca 20 000 år sedan betydligt längre norrut än vad man tidigare föreställt sig.

Hasselns snabba spridning har Björkman svårt att förklara. Att människan skulle ha spritt hasseln ställer han sig tvivlande till och hänvisar till de kortvariga vistelserna som boplatserna avspeglar. Men då beaktar han inte att dessa kan ha ingått ett mobilt men likvärdigt reglerat flyttningsystem där människogrupper besökte samma områden vid samma tidpunkt varje år. I ett sådant system skulle hasselplantering ha givit rikligt utbyte av nötter.

Under boreal tid som omfattar tidsavsnittet 8 000 till 7 000 cal BC skedde inte samma dramatiska förändringar som under föregående epok. Alm och ek etablerade sig tidigt under perioden. Almen fick inte samma betydelse i norra Skåne som längre söderut där jorden var betydligt näringsrikare. Att eken etablerade sig så långt efter hasseln tyder på att dess refugier kan ha legat betydligt längre ned på kontinenten, utifrån genetiska jämförelser sannolikt i nuvarande Italien. Alen uppträdde något senare men spred sig snabbt i en gynnsam kärnmarksmiljö.

Under den tretusenåriga atlantiska kronozonen tycks vid en hastig granskning av pollendiagrammen knappt något förändras. Först nu etablerade sig linden som efter århundraden blev ett markant inslag i skogsammansättningen, inte minst tack vare sin förmåga att skjuta skott från en fallen stam. Att hasseln trots betydande konkurrens uppvisar höga värden förbryllar ånyo

Björkman, men knappast den som har större tilltro till människans uppfinningsrikedom. Hasseln var ett av de träd som genom nötter men också långa och elastiska stammar fann åtskilliga användningsområden. Ett sådant träd kunde folk inte låta konkurreras ut.

En påtaglig klimatförsämring, inledd i slutet av bronsåldern omkring 600 cal BC, kan lättast urskiljas i en ökning av tall samt en påtaglig minskning av murgrönan som kvarstod under flera århundraden.

Ett kapitel om faunans sammansättning ger endast säkra fakta i form av bävergnagda stammar, skador från hackspettangrepp och en skogsmus sorgligt bortglömda nötsamling.

Spår efter människors påverkan på skogsmiljön kan först beläggas under subboreal tid omkring 3 600 cal BC. Ganska rikligt med träkol märks i vissa diagram. Björkman ifrågasätter att det skulle visa på avsiktlig skogsbränning och ser snarare kolet som spår efter lägereldar.

Vid jämförelse med såväl längre norrut som söderut belägna provlokaler skiljer sig vegetationsförändringarna inte så mycket från dessa. Längre söderut har de näringsrikare jordarna dock haft effekt. Över lag inträffade skogsförändringen ungefär 500 år senare i norra Skåne än i landskapets södra del. Etableringen av betesmarker i subboreal tid skedde däremot ungefär samtidigt även om omfattningen i norr var betydligt mindre.

Det Björkman beskriver är inte nytt, men presentationerna med diskussion om refugier, spridnings- och etableringsförlopp bidrar med nya intressanta perspektiv på vegetationshistorien.

Lars Larsson

The Archaeology of Medieval Europe, vol. 1: The Eighth to Twelfth Centuries AD. Ed. James Graham-Campbell. Aarhus University Press 2007. 450 pp. ISBN 9788779342903.

Textbooks are hard to produce. They obviously have to be authoritative and up-to-date. They should cover current trends, and yet not become dated too quickly. They must be clearly written

in a friendly style, well structured, and copiously illustrated. Even more difficult, a textbook should be comprehensive yet flexible; it should contain whatever information each individual reader wants to know, or it should be able to direct the reader there. This book goes a long way towards satisfying these requirements, and yet is light and compact enough to be easily read on a train.

The Archaeology of Medieval Europe was conceived for practical reasons, to help students to appreciate the European dimension to their studies; but it also stands as a testament to the development of the discipline of Medieval archaeology over the last half-century. The book's international scope is ambitious, and unusual in English-language books on archaeology. It aims to cover all of Latin Christendom, together with Moslem Spain – and largely succeeds, although there is a bias towards Denmark, England and Spain, which countries provide half of the book's 41 contributors. There is only one French contributor, and perhaps a lack of emphasis on French evidence generally, but otherwise a wide area, including Eastern Europe, is well covered. The book covers roughly the eighth to twelfth centuries, but the chronological boundaries are not rigidly fixed; the second volume, not yet completed, will take the story up to the sixteenth century.

Anyone attempting to cover such a wide range will have problems in trying to divide it into reasonably-sized chunks. Here we get not just the predictable chapters on towns, rural settlement, burial practices, pottery and other crafts, agriculture, trade, and ritual and religion; but also transport (including ships and bridges) and housing (including heating and lighting) and a very successful chapter on food, with a useful discussion of the role of wild foods and fishing.

Dividing the discussion into research themes rather than classes of material or site types works well. It is notable that one of the less rewarding chapters is on "Material Culture and Daily Life". This is too broad in concept, and arguably all of archaeology is grist to its mill. The chapter actually covers portable artefacts, and therefore uneasily yokes together several disparate classes of artefactual evidence – vessels, clothing, horse-harness. In contrast, the Western Europe section in

the chapter on “Urban Settlement” ranges widely but never loses sight of its aims, and is always pithy and thought-provoking.

The book opens with two background chapters, one summarising the history of the subject, and the other covering the “Peoples and Environments” of Europe. These comprehensively set the scene, and are complemented by statements of principles in many chapters (notably “Trade & Exchange” and “Religions”) that help one to see what each topic is about. The editors and contributors clearly understand that the command of data is useless without theoretical and practical foundations, and have structured the book around this sturdy and reliable frame. The most successful chapters, in addition, include a discussion of sources and site formation processes to help the reader evaluate the information, and delve into sometimes unconsidered byways; the chapter on “Housing Culture” is particularly good at this, full of useful advice and necessary but often forgotten details such as water supply and lighting.

Almost every chapter is a concisely written hoard of fascinating nuggets, drawn together by a tremendous but understated command of detail. The editorial line is surprisingly consistent, and the temptation to cover a lot of ground with vague generalisations or long lists is scrupulously avoided. Where the cultural differences are too wide to allow meaningful comparisons, as in the chapters on “Food”, “Urban Settlement” and “Trade & Exchange”, the region is sensibly split into two.

Within each chapter there are two or three ‘Box-texts’ which cover a topic in more detail. This has allowed vignettes of more specialist, specific or sometimes quirky pieces of research to be presented by those closest to the subject, together with extra illustrations and bibliography; they also provide a different point of view, and some light relief to keep the reader moving on through the chapters.

Archaeology is of course a web of many inter-related subjects, and several topics fall within the scope of more than one chapter. The different opinions do not necessarily coincide. This is not altogether a bad thing, as it allows the student to see that there is no single right or wrong answer; and as the volume is well cross-refer-

enced and easy to find your way around, it is perhaps a strength rather than a weakness. I was very impressed with the degree of cross-referencing; not easy for the editors to keep on top of, yet very important to the reader.

The illustrations, while necessarily small, are of top quality and the design is a model of clarity. The references and bibliography, however, I am not so sure about. There is always a tension between references and readability; a book should not include so many references that the text becomes unreadable, but nor should it fail to signpost the reader to the primary data or extended discussion. This book, I think, errs on the side of readability. The bibliography, so crucial if the reader is to be able to move on to more specialist works, is divided up between the various chapters and there is no consolidated bibliography. This may work well for the student, but makes life hard for the reviewer! I was surprised not to find any references to the work of John Blair or Victoria Thompson in the chapter on “Life, Death and Memory”, and looked in vain for these two authors in “Religions”. Perhaps they are elsewhere. I also expected to see mention of Mark Blackburn on coins, but his work appears not to be cited either.

Of course, in a book of this range, there will also always be quibbles about precise details. Some of the data are inevitably out of date; the very low population estimates (fig. 15.3) are nearly half a century old, for example, and the distribution map of Heiligenfibeln (or ‘Saint’ brooches) on p. 252 ignores all finds from England, both those conventionally published and the two recorded on the database of the Portable Antiquities Scheme. But on the whole, the book is reliable and accurate, and aims at consensus rather than provoking controversy.

Keeping the terminology cross-cultural is difficult, maybe impossible. Although there is a clear explanation of the German and English sub-periods, the competing French and Italian options are perhaps wisely ignored. It’s hard to know what to do when the *Hochmittelalter* can be so different in its chronological span from the *Haut Moyen Âge*. Place-names and archaeological terms can also be tricky; I personally prefer “Sjælland” and “Heiligenfibeln”, for example, but Gra-

ham-Campbell's "Zealand" and "Saint' brooches" are acceptable alternatives. The indexes, unfortunately, do not cover all eventualities.

There is one area where the book may be less informative. In the "Foreword", Else Roesdahl says that the project was intended to mirror the diverse approaches to the discipline across Europe. The only obvious lacuna is a description of these national approaches – but perhaps highlighting the differences would have spoiled the atmosphere of civilised harmony that the book creates!

When we are beyond studenthood, most of us use a book like this to look up things that we should know, or did once know but have now forgotten. For me these are things like, when was the first windmill? Did the Normans invent castles? How much cargo could an Early Medieval ship carry? The book scores very highly on this measure – it works very well as a mine of reliable facts and useful definitions.

This book is not perfect, but it is a huge achievement. It is remarkable that so many individual contributions have been gathered together, and James Graham-Campbell must be congratulated for his tenacity, as well as for his editorial and management skills. But that it is such an enjoyable and successful whole – so well written and illustrated, so rich in detail and so thorough in its coverage – is truly amazing. It is a landmark, and will stand for years to show the immense achievements of half a century of Early Medieval archaeology in Europe.

Helen Geake

Department of Archaeology
University of Cambridge
Downing Street
Cambridge CB2 3DZ
UK
hg260@cam.ac.uk

Gården, tingen, graven. Arkeologiska perspektiv på Mälardalen. Red. Johan Anund m.fl. Skrifter 71. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar. Stockholm 2007. 224 s. ISBN 91-7209-480-2.

Denna bok innehåller åtta uppsatser skrivna av erfarna fältarkeologer knutna till Riksantikvarieämbetets undersökningsverksamhet. Mathias Bäck inleder med »Mötets dynamik – tröghets- och motståndsfaktorer i mellansvensk vikingatid». Det handlar om föremål, särskilt från Väst- europa, om hur de distribuerades i Mälardalsskapan, vad de säger om de västliga kontakternas betydelse och hur de främmande föremålen uppfattades i sin nya miljö. Mycket kretsar också kring Birkas roll som mötesplats och redistributionscentrum. Uppsatsen är en vildvuxen planta som hade vunnit på att beskärmas men som inte desto mindre innehåller intressanta reflektioner. Jag fastnar för genomgången av hur vikingarna benämns i de frankiska annalerna från 800-talet. Fram till mitten av 800-talet dominerar benämningen *danskar*, men efter 863 används utslutande *nordmän*. Efter en ganska snårig diskussion kommer Bäck fram till att *nordmän* antagligen ska ses som ett samlingsnamn för skandinaver, och i detta har han säkert helt rätt. Det samma gäller dock säkerligen även det tidigare dominerande *danskar*. Större etniska grupper benämns ofta efter dem som bor närmast. Ett exempel är det franska namnet för Tyskland, *Allemagne* »alemannernas land», bildat till det germanska folkslagsnamnet *alemannen*. Alemannernas stamförbund omfattade de folk som bodde närmast öster om Rhen.

Anders Nilsson tar upp Hans Hanssons undersökning av en förmodad vikingatida stormannagård vid Sollentuna kyrka till ny granskning. Detta är en välgärning. Hanssons undersökning från 1940-talet har aldrig publicerats, och när den nu skärskådas visar den sig innehålla många tveksamma tolkningar. Genom att även ta hänsyn till senare undersökningar på och vid platsen kan Nilsson skissa upp en ny och betydligt mera komplicerad bild där inte mycket blir kvar av den förmodade stormannagården. Resonemangen runt namnen *Tuna* och *Sollentuna* skulle dock behöva skärpas. *Tuna*-namnen har trade-

rats till historisk tid i egenskap av bebyggelse-namn, och det råder knappast någon tvekan om att Sollentuna socken har fått namn av sin kyrkby. Byn är alltså primär i förhållande till socknen och kan inte ha tillkommit »som en direkt till kyrkan hörande bebyggelse». Däremot behöver den namnlåtande bebyggelsen inte ha legat exakt på den historiska kyrkbyns plats. Namnformen *Tuna* som förekommer 1298 (DS 1215) är endast en kortform för *Sollentuna*. Att det verkligen är sockennamnet som avses framgår av texten talar om en Rörrik som är kyrkoherde i *Tuna* (*dominus Roricus in Tunum*). Formen *Tuna* är nog den mer ursprungliga, medan *Sollentuna* »sol-landsbornas tuna/Tuna» först användes i sammanhang där man behövde skilja detta *Tuna* från andra. *Tuna*-namnet är i detta sammanhang inte särskilt problematiskt. Det som däremot väcker frågor är relationen mellan *Tuna* (Sollentuna) och Skillinge, eftersom gränsen mellan dessa båda bebyggelser i sen tid skurit rakt genom ett gravfält och Hanssons förmodade bytomt.

John Hamilton presenterar i »Gårdsbebyggelse under folkvandringstid» en rad intressanta analyser av en välbevarad järnåldersgård vid Västra Arninge i Täby socken i Uppland. Han kan bl.a. visa att det stora huset – hus 1 – representerar en i Mälarenregionen vanlig typ som kännetecknas av en viss asymmetri, så till vida att de svagt bågformiga långväggarna sluter sig kring en huskropp som är något bredare vid husets bostadsdel. Funktionsmässigt kan skönjas en tredelning, med en central bostadsdel flankerad av en förrådsdel och en ladugårdsdel i vardera änden. Till det mest spännande med Arningegården hör välbevarade jordbrukslämningar i form av bl.a. stensträngar och odlingsytor. Här finns vad som måste vara en av Mälarenområdets bäst bevarade fornlämnar. Det rör sig om en ca 45 x 30 meter stor yta med flera röjningsrösen, omgärdad av en stenhägnad i väster och låga sten- och jordvallar i söder och norr. Åt öster har troligen en sentida vägbank utplånat begränsningen. De låga sten- och jordvallarna är ett intressant inslag som Hamilton menar står för en finare indelning av landskapet, medan stensträngarna (stenhägnaerna) markerar »de stora linjerna». Detta skulle i så fall innebära att de frag-

mentariska stensträngssystemen i östra Uppland inte alltid är så fragmentariska och att man med arkeologiska undersökningar skulle kunna få en tydligare bild av landskapets indelning.

Hamilton diskuterar vidare varför vissa hus under yngre romartid och folkvandringstid byggts med stengrund och vissa inte. Han menar att en anledning till att man valde att bygga med stengrund kan ha varit att »nyanlagda gårdar i ett expansivt och kanske turbulent skede velat låsa fast och stärka sin position och hävd» (s. 105). Den undersökta gården vid Arninge, som troligen var relativt kortlivad och som ligger perifert i förhållande till en sannolikt äldre och mer stabil bebyggelse vid Västra Arninges bytomt, skulle, menar han, kunna vara ett exempel på detta. Tanken är intressant, även om man kanske också måste räkna med att dylika stenhusgrunder haft bättre förutsättningar att bevaras just i perifera lägen.

Katarina Appelgren och Anders Nilsson diskuterar i »Gravar och symboliska begravningar» hur gravfält utan begravningar ska förstås, d.v.s. »gravfält» vars anläggningar saknar spår efter människokroppar. Efter en beskrivning av två sådana lokaler – där man får reda på det mesta utom var de ligger – förlorar sig författarna i en religionsarkeologisk diskussion där språket tyvärr ibland är så luddigt att texten blir obegriplig. Detta ska nog inte enbart lastas dem, utan beror säkert också på den luddighet som karakteriserar delar av denna forskningsgren. Man slås av hur egendomligt fritt religionsarkeologin svävar i förhållande till religionsvetenskapen, och påståenden om »en kvinnlig gudom med offer i våtmarken» och »det sakrala konungaoffret» visar på ett skriande behov av kommunikation med moderämnet. Gravfält utan begravningar är dock högtintressanta, och när författarna äntligen når fram dit blir det skärpa både i tankar och formuleringar. Att ben kan ha omdeponerats finner stöd i etnografiska paralleller, och att ben kan ha malts till benmjöl, och därför inte kan spåras, framstår heller inte som osannolikt. Tanken går till den s.k. offerlundan vid Lunda i Strängnäs, där finfördelat benmaterial spritts över marken.

I »Kolonisation, kontinuitet och kulturlandskapsutveckling på Häbolandet» tecknar Leif Karlenby en bild av bebyggelseutvecklingen på

Håbolandet i södra Uppland från den första kolonisationen under mellaneneolitikum fram till medeltid. Förutsättningen är de stora undersökningar som utförts för den nya dragningen av E18, undersökningar i vilka Karlenby själv varit i högsta grad involverad. Till de mer intressanta inslagen i den stora artikeln hör jämförelsen av bronsåldersbosättningarna vid Apalle och Vi/Brunnsta utifrån hällristningsmaterialet. Medan ristningarna vid Apalle främst hör till period II och III så är de vid Vi/Brunnsta utförda särskilt under period IV och V. Karlenby lyfter fram ristningarnas kommunikativa och revirmarkerande funktion och menar att de speglar en maktförskjutning från Apalle till Vi/Brunnsta. Att ortnamnet *Vi* skulle vara från bronsåldern är dock knappast troligt. Inte heller ska namnet härledas ur gotiskans *weihs* »helig» (s. 141), utan det innehåller en substantivering av ett samgermanskt adjektiv **wihaz* »helig». Karlenby är en ärrad fältarkeolog och insiktsfull forskare vars texter jag vanligen läser med stort intresse. Det är därför med stigande förvåning jag tar del av hans framställning om järnålderns bebyggelseutveckling på Håbolandet, som ger ett stora delar föråldrat intryck. När man så småningom uppmärksammar not 6 får det hela sin förklaring; texten utarbetades 1993–95 och förelåg färdig 1997. Jag har svårt att se värdet i att publicera en föråldrad text och kommer inte att kommentera den ytterligare.

De tre sista uppsatserna berör en järnåldersboplats i Fors socken i Södermanland. Boplatsen verkar ha kontinuitet från folkvandringstiden till vikingatiden. Den kallas i boken Frövik, men av texterna framgår att det är den tidigt försvunna bebyggelsen Hässelby som undersökts. Här återkommer John Hamilton med en ingående analys av de tre byggnader som efterträtt varandra på den terrass som utgör det undersökta boplatsområdets kärna. Han visar att hus 2 bör vara äldre än hus 1, eftersom det senare förefaller vara en ekonomibyggnad och det inte är troligt att man anlagt en terrass för en sådan. På terrassen har således en ekonomibyggnad efterträtt ett boningshus. Det kan betyda att gården hört till den vid järnålderns mitt vanliga gårdstypen med en huvudbyggnad och en vinkelställd ekonomibyggnad. Hamilton kan nämligen med

en rad exempel visa att det finns en tendens till att husen på sådana gårdar byter plats med varandra vid husgenerationsskiften. Det skulle också betyda att det bör ha funnits flera ännu ej identifierade hus i anslutning till terrassen. Däremot känner jag mig inte övertygad om att Hässelby ska betraktas som en perifer ensamgård som »vid en alternativ och kanske mer normal utveckling» (s. 175) borde ha övergivits redan under folkvandringstiden eller vendeltiden. Jag är inte säker på att Hässelby och de omgivande ensamgårdarna Berga, Viby, Kälsta m.fl. representerar den kategorin av expansionsbebyggelser som Hamilton här tänker på. Snarare rör det sig om ett sörmländskt bebyggelsemönster där normalenheten är ganska liten.

Om Hässelbyboplatsen och dess omgivning ar handlar också Mats Petterssons studie utifrån de äldre kartorna och Patrik Gustafssons analys av fynden. Gustafsson framhåller den stora betydelse som textilhandverket haft på platsen. Han kan genom en analys av den vertikala spridningen av bl.a. de många vävtyngderna urskilja två kronologiska horisonter på husterrassen, en från romerska järnåldern/folkvandringstiden och en från vikingatiden.

Sammantaget kan man säga att det är en ganska brokig samling uppsatser av skiftande kvalitet som presenteras – alla dock i stilfull förpackning. För att vara en arkeologisk publikation är texterna dessutom välredigerade. Men flera av uppsatserna har legat i skrivbordslådan i ganska många år, och det hade varit önskvärt att de hade uppdaterats inför utgivningen.

Per Vikstrand

Institutet för språk och folkminnen

Box 135

SE-751 04 Uppsala

Sverige

per.vikstrand@sofi.se

Ann-Britt Falk, *En grundläggande handling. Byggnadsoffer och dagligt liv i medeltid*. Vägar till Midgård 12. 264 s. Lund 2008. ISBN 978-91-89116-94-8.

Sedvänjan att deponera föremål i byggnader i lyckobringande syfte eller för att skydda dem mot onda makter kan idag sägas vara välkänd och beforskad såväl för den förhistoriska som för den historiska tidens vidkommande. Forskningsläget kring byggnadsoffer, som vi brukar kalla sedvänjan, har dock hittills varit lite speciellt. Medan arkeologer studerat den under de förhistoriska epokerna har det framför allt varit etnologer som intresserat sig för byggnadsoffer under historisk tid, som ett av många uttryck för folketro. Mot denna bakgrund är därför Ann-Britt Falks licentiatavhandling mycket värdefull och välkommen. I ett arkeologiskt långtidsperspektiv vill hon studera byggnadsoffer från yngre järnåldern till moderna tiden och försöka förstå deras mening. Den empiriska tonvikten ligger dock på medeltiden och tidigmoderna tiden. Undersökningsområdet är Skåne och Danmark, en geografisk avgränsning som motiveras med att dessa områden utgjort en politiskt och religiöst sammanhållen enhet.

Långtidsperspektivet betonas starkt men en teoretiskt mera medveten diskussion kunde ha förts kring den kronologiska avgränsningen. Det hade varit möjligt att studera byggnadsoffer från 500-talet till 1800-talet som en *longue durée* i den franska Annales-skolans anda. Ett dylikt perspektiv saknas dock i avhandlingen där den yngre järnåldern får en ganska begränsad behandling i förhållande till senare skeden.

Falk lägger i sitt arbete ett handlingsteoretiskt perspektiv på byggnadsoffret och anknyter till den moderna ritualforskningen där tyngdpunkten förskjuts från den religiösa symboliken till den relationsskapande handlingen. Ritualen blir en spegling av social ordning mera än kosmisk ordning. Ritualiseringen uppfattas i första hand som en särskiljningsstrategi där en viss handling ges företräde framför andra handlingar; detta skapar i sin tur bestämda maktrelationer. Här saknar jag dock en diskussion kring problemen med att tillämpa en sådan teori i ett arkeologiskt sammanhang där man ofta bara har

spår efter en enda rituell handling att arbeta med.

I kapitlet »Ett föränderligt samhälle» diskuterar Falk utvecklingen från järnålder till modern tid med särskild betoning på brytpunkterna vid kristnandet och reformationen. Det är alltså en vidare religiös kontext till grundläggningsdepositionerna som behandlas. Men varför väljer Falk att fokusera främst på det religiösa? I det ritualiseringsperspektiv som hon mycket uttalat sagt sig vilja arbeta utifrån är skapandet av en social ordning det primära. Såväl kristnandet som reformationen var ju faktiskt ytterst grundläggande sociala förändringskedan, vilket speglas bl.a. i bebyggelsen.

Avhandlingens primära empiriska material presenteras i kapitlet »Grundläggningsdepositioner» där Falk konstaterar att under järnåldern var sådana depositioner vanligast i stolphål, belägna i husets mitt. Under medeltiden däremot var de vanligast i de yttre vägglinjerna – i syllar, väggrännor och stolphål. Under den moderna tiden tenderade depositionerna åter att söka sig mot husets mitt, nergrävda under golvet, men även fynd i vägglinjerna förekommer då. Intressanta skillnader över tid kan Falk även urskilja i valet av deponerade föremål. Efter att under äldre järnåldern ha utgjorts av djurben och lerkärl ökar antalet föremålskategorier under yngre järnåldern. Hästkranier uppträder för första gången och metallföremål börjar deponeras i byggnader. Under medeltiden dominerar djurbenen av häst och vanliga föremålskategorier är då också mynt och flintyxor. Den moderna tidens depositioner innehåller i första hand jdepottor, mynt och hästkranier.

Depositionernas primära kontext, d.v.s. huset, behandlas därefter från ett rumsligt och socialt perspektiv. Falks uppfattning är att traditionen med grundläggningsdepositioner varit förankrad i alla sociala skikt under både järnåldern och medeltiden. Det är först under moderna tiden, 1700- och 1800-talen, som man kan urskilja en större social förändring. Depositionerna uppträder då främst i landsbygdsmiljöer. Förändringar i bebyggelsen över tid diskuteras men i första hand från ett byggnadstekniskt perspektiv. Det hade onekligen varit värdefullt för den fortsatta diskussionen om Falk hade anlagt

ett mentalt-kulturellt perspektiv på dessa förändringar. Gårdens funktion som ett mentalt centrum omdefinierades i grunden under övergångsskedena vikingatid/tidig medeltid och medeltid/tidigmodern tid.

Kyrkorna ägnas ett eget kapitel i boken, eftersom depositionerna där, på samma sätt som dem man finner i järnålderns kultbyggnader, representerar ytterligheter. Det gör dem intressanta för att tolka normaliteten. Falk menar sig kunna se ett samband mellan depositionerna i kyrkorna och motsvarande fynd i bostadshusen från den förkristna tiden och medeltiden. I detta sammanhang kunde hon dock ha gjort en poäng av den förändring som ägde rum vid övergången vikingatid/tidig medeltid och som innebar att kulten flyttade ut från gårdskontexten och in i den kristna helgedomen. Vad innebar det för depositionsmönstren?

I diskussionen kring depositioner i kyrkorna borde Falk även ha lyft fram relikerna. Hon nämner dem visserligen men väljer märkligt nog att bortse från det faktum att nedläggningen av relik i högaltaret otvivelaktigt är den viktigaste grundläggningsdepositionen i kyrkan under medeltiden. Innan denna ritual hade genomförts var kyrkan inte invigd.

I två kortare kapitel, »Snorres världsbild» och »Byggnadsoffer i folkloren», diskuterar Falk belägg för grundläggningsdepositioner i den norröna mytologin resp. den folkloristiska forskningens förklaringsmodeller i relation till de arkeologiska resultaten. Bägge kapitlen verkar dock hänga något fritt i boken. Frågan är om inte deras innehåll med fördel kunde ha integrerats i bokens inledningsavsnitt och där utgjort en del av utgångspunkterna för analyserna.

I det avslutande avsnittet sammanfattar Falk sina resultat och slår fast att grundläggningsdepositionerna utgör en lång obruten tradition. »Den stipulerade avsikten» med depositionen har varit att värna hemmet och härden. Under medeltiden kom den att uppfattas som ett reellt skydd mot onda makter, under modern tid däremot mera som en sorts försäkring om något skulle hända.

Ett mentalt fenomen som kristnandet hade enligt Falk sannolikt inte någon inverkan på folks vardag, utan snarare har det varit byggnadstek-

niska förändringar som orsakat de nya depositionsmönstren under medeltiden. Här vill jag hävda motsatsen och ställa frågan om inte de förändringar som kristnandet innebar på gårdsnivån faktiskt hade ett direkt samband med en av de viktigaste tendenserna i Falks undersökning, nämligen att depositionerna under äldre medeltiden tenderade att koncentrera sig till de yttre vägglinjerna. Som ovan nämnts flyttade kulten i samband med kristnandet ut från gården och in i den kristna helgedomen. När det gudomliga sålunda lämnat gården kan detta ha inneburit ett nytt, växande behov av att skydda dess yttre gränser mot onda makter.

På samma sätt kan de nya depositionsmönstren under modern tid ha sin bakgrund i en genomgripande kulturell förändring av gården både i städerna och på landsbygden. Bostaden blev mera privat men öppnade sig samtidigt mot omvärlden. Kanske innebar denna nya öppenhet att husets yttre gränser inte längre var lika viktiga att skydda med rituella depositioner som tidigare.

Avslutningsvis kan konstateras att Falks arbete bjudit på mycket intressant läsning kring grundläggningsdepositionerna. De synpunkter jag här framfört har framför allt handlat om hur resultaten av analysen skall tolkas i ett vidare sammanhang. Falk kunde ha arbetat mera med den historiska kontexten och därmed haft möjlighet att fördjupa sina tolkningar. Ändå är det ingen tvekan om att hennes resultat har en god vetenskaplig bärkraft och att hon med sin bok lagt en ny grund för ett fortsatt arkeologiskt studium, inte bara av grundläggningsdepositioner utan av alla liknande sedvänjor under historisk tid.

Lars Ersgård

Riksantikvarieämbetet UV

Odlarevägen 5

SE-226 60 Lund

lars.ersgard@raa.se

Jens Peter Schjødt, *Initiation Between Two Worlds. Structure and Symbolism in Pre-Christian Scandinavian Religion*. Övers. Victor Hansen. Syddansk Universitetsforlag. Odense 2008. 525 s. ISBN 978-87-7674-327-7.

Studiet av ritualer har tilldragit sig uppmärksamhet i den fornnordiska forskningen under 1900-talets senare del. Ofta har då forskningen berört övergångsritualer, *rites de passage*, ett begrepp framfört av socialantropologer. Ändå har initiationsritualer varit ett eftersatt område, vilket kan ha berott på brist på fullödiga redogörelser. Hyperkritiska forskare som Walter Bætker och Lars Lönnroth har dessutom förnekat att ritualer överhuvudtaget finns beskrivna. Detta är något som religionshistorikern Jens Peter Schjødt tagit fasta på i sin doktorsavhandling som nyligen kommit ut på engelska.

Schjødts utgångspunkt är att forskningen om initiationer präglats av brist på skärpa samt en terminologisk och teoretisk problematik. Han ger oss i stället en egen karakteristik av initiationen som en fenomenologisk kategori avpassad till de norröna källorna. Men det är egentligen inte initiationen som är det primära med avhandlingen, utan ett »semantiskt universum», en särskild ideologi, som Schjødt menar finns bakom initiationerna. Huvuddelen av undersökningens material utgörs av myter. Myten blir här något annat än endast en spegling av samhället. I stället handlar det om hur samhället uppfattar sig självt och om ett ideal.

I avhandlingens andra kapitel får vi en väl tilltagen forskningshistorik och diskussion kring hur tidigare forskartraditioner definierat ritualer. Tidigare forskning har huvudsakligen koncentrerat sig på explicit beskrivna ritualer och enstaka element i initiationerna, varvid man gått miste om helhetsintrycket. Följaktligen har dessa endast tolkats som sena reminiscenser av tidigare bruk. Dessutom förekommer inte någon noggrann distinktion mellan ritual och myt i den tidiga forskningen. Schjødt belägger att ritualforskare som Lily Weiser och Otto Höfler inte byggde sina undersökningar på flagranta ritualbeskrivningar då de inte diskuterade vad som återfinns i initiationer. Det finns mer bakom källorna som måste tolkas genom särskilda metoder.

Socialantropologer som Arnold van Gennep och Victor Turner har utrett initiationens natur mera ingående. Deras kategoriseringar framstår emellertid som problematiska då de inte kunde skilja mellan initiationsritualer och *rites de passage* i allmänhet. Schjødt menar, med stöd av folkloristen Lauri Honko, att övergångsritualerna bör klassificeras i tre olika huvudtyper till skillnad från Turner som delade in dem i två.

I nästa kapitel ger oss Schjødt en karakteristik av initiationsritualer. En initiation består av tre horisontella faser. Ritualens subjekt separeras från den världsliga världen i en initialfas för att sedan uppehålla sig i ett liminalt tillstånd mellan två världar. I slutfasen går subjektet ur ritualen i ett irreversibelt tillstånd och med förstärkt samhällsposition. Under initiationen får man ting vilka kan beskrivas som numinöst vetande. Relationen mellan initial- och slutfasen å den ena sidan och liminalfasen å den andra uttrycks i motsatspar.

I kapitel 4 behandlas källmaterialet med en genomgång av hur textkällorna värderats i forskningshistorien. Den källkritiska eran inleddes med Sophus Bugge och slöt med Georges Dumézil. Schjødt utvärderar därefter själv textkällorna och menar exempelvis att det inte finns några objektiva bedömningsgrunder för att datera eddakväden. Forskaren bör fokusera på innehållet snarare än den form som kvädena framförs i.

Möjligheterna att undersöka initiationssymbolik med arkeologiskt material som understöd menar Schjødt är begränsade. Denna tes kan vara diskutabel. Om det arkeologiska materialet motsäger textkällorna, hur skall då texttolkaren förhålla sig? Schjødt tar inte upp frågan.

Själva myttolkningarna inleds i kapitlen 5–6 med Oden-myter. Mycket av stoffet utgörs av gamla studier, men en del nya tolkningar förs fram och sammanförs med de tidigare. Oden är rituals subjektet i dessa myter då han får fördelar och därmed förstärkt position. I *Hávamál* 138–141, som enligt Schjødt framstår mer som initiationsritual än offer, tillägnar sig Oden numinösa egenskaper vilka gör att han senare kan utnyttja numinösa ting som redskap. Han söker efter sådana ting som bland annat är de förvandlade mytgestalterna Mimer och Kvaser. Oden finner

dem vertikalt, i underjorden, förmedlade av kvinnliga väsen som Gunlöd. Dessa element är främmande för en kristen världsbild.

Schjødt fortsätter sedan i nästa kapitel med att ta upp andra myter som länkats till initiationer. I synnerhet Tors position diskuteras. Tidigare forskning har hävdats att han varit initiand/initiatör. Men varken myterna om Tors möten med Geirrod (*Pórsdrápa*) och Hrungner (*Skaldskaparmál* 25, *Haustlög*) kan sägas innehålla någon initiationssymbolik som kan relateras till Schjødts schema: Tor får nämligen varken numinöst vetande eller förstärkt position.

Några hjälteberättelser från eddakväderna kan inrymma initiationssymbolik. Ottar (*Hynndluljóð*) och Sigurd kan ses som initiander. Däremot är inte Svipdag (*Grógaldr*, *Fjölsvinnsmál*) initiand då han inte får förstärkt position. Denna tolkning är att jämföra med den som Lotte Motz framfört, där hon ser kväderna om Svipdag som del av en moderskult.

I kapitel 8, som kanske är avhandlingens enskilt mest intressanta avsnitt, analyserar Schjødt hjältemotiv i fornaldarsagor. Han tar upp *Völunga saga*. I skildringen förekommer initiationer av skilda slag. Sigmund blir kung och Sinfjötle krigare. Liknande ting uppträder i *Hrólfs saga kraka* där Bödvar blir kung och initiatör som initierar Höttr till krigare. I andra fornaldarsagor kan likaledes finnas komponenter från initiationer. Schjødt erbjuder här ett nytt sätt att tolka fornaldarsagorna, av många forskare betraktade som obetydligt källmaterial, där strukturer kring hjältar i kväderna kan relateras till ett mönster som återfinns i andra och tidigare källor. Här finns underlag för ytterligare analyser.

Därnäst går Schjødt in på fler möjliga autentiska initiationsscenarioer, som födelse och död, beskrivna i andra källor än myter. Nu blir det svårare att via hans teoretiska modell förstå ritualernas semantiska innehåll då textunderlaget är knappt. Ett undantag utgörs av Ibn Fadlans beskrivning av rusernas hövdingabegravning vid Volga år 922. Schjødt gör en mycket detaljerad tolkning och visar att skildringen inte beskriver en utan tre olika ritualer.

Schjødt tar också upp kungaritualer. Han lutar sig då mot germanisten Jere Flecks undersökning av *RígsPula* som visar att den blivande

kungen (*konr ungr*) erhöll numinöst vetande, nödvändigt för hans funktion. Det måste dock sägas att Schjødt här kanske är något okritiskt inställd till sitt material. Om *RígsPula* kan sägas spegla en kungaritual bör också vissa källkritiska överväganden göras. Begreppet *konr ungr* kan ha sitt ursprung i lärda kretsar på Island under 1200-talet.

I kapitel 10 gör Schjødt en syntes av sina analyser för att förklara semantiken. I gudamyterna finns en parallell till oppositionen mellan den världsliga världen och den hinsides. I gudavärlden representerar asarna denna världen och vanerna den andra. Binära motsatspar återfinns som visar skillnaden mellan dessa sfärer. Undervärld ställs mot övervärld. Död mot liv. Feminint mot maskulint. Ritueella ting som talande huvud, mjöd, blod och runor har alla ett starkt värde som representanter för den numinösa kunskapen och återfinns i den andra världen.

I konklusionen fastslår Schjødt att Oden är gudakungen som mottagit numinöst vetande. Han framstår som förebildlig initiand men också själv som initiatör. Vidare kan det ha funnits en invigning för en kung och en annan för krigare. Skillnaden mellan dessa invigningar är att kungen har samlag med ett kvinnligt väsen som kan kopplas till land och fertilitet, en teori som Gro Steinsland tidigare framfört. Krigaren är däremot förknippad med dråp och död. I en not föreslår Schjødt även att andra enskilda kategorier som skalder och präster kan ha varit initierade till Oden. Detta borde han kanske ha utvecklat ytterligare då det exempelvis kan vara problematiskt med begreppet »präst» som kategori i det förkristna samhället.

Schjødt erbjuder en metod för att se i det här fallet initiation som ett ålderdomligt tema i olika myter. Det semantiska universum som han menar återfinns i dessa myter och riter förutsätter att myterna hänger samman i en gemensam begreppsvärld och därigenom kan härledas till tolkningsmodellen om initiation. Tesen att myterna skulle hänga samman har framförts av många forskare som Georges Dumézil och Margaret Clunies Ross. Men Schjødt hävdar inte att det funnits någon ursprunglig myt. Snarare är initiationssymboliken ett gemensamt tema i många myter och några få autentiska ritualer.

Avhandlingen följer en fenomenologisk kategorisering och uppdelning av ritualer vilket skulle kunna innebära att religionen sågs som en essens där det heliga utgör en självklarhet. Schjødt följer den durkheimska uppdelningen i heligt och profant. Det kan jämföras med en del forskare vilka menar att fokus bör flyttas från religion till ritual, där uppdelningen i heligt och profant frångås för att utöka förståelsen för ritualer. Man kan då ställa sig frågan huruvida möjligheten till förståelse reduceras genom en sådan snäv uppdelning. Samtidigt är Schjødt noggrann med att påpeka hur dikotomin heligt-profant uppstår på vissa platser vid särskilda tidpunkter.

Även om det kan diskuteras vad som kan räknas till ritual är antalet textkällor begränsat. Den snäva kritik och skepticism som riktats mot förekomsten av ritualer gör det angeläget med en tolkning där antropologi förs in för att bredda perspektivet och utveckla andra typer av analysmodeller än de strikt källkritiska. Och det finns tendenser inom religionshistorieforskningen som pekar på att fenomenologin kommer tillbaka för att bli en mer legitim del av forskningen. Schjødts bok kommer således att få stor betydelse för både ritualundersökningar inom religionshistorisk forskning och andra vetenskapsdiscipliner.

Stefan Olsson
Spireagränd 1
SE-445 36 Bohus
gusolsst@student.gu.se

John Bernström, *Bernströms bestiarium. En djurens nordiska kulturhistoria*. Inledning, redigering och presentation Henrik Otterberg. Stockholm 2008. 648 s. ISBN 978-91-7486-502-8.

Texterna i denna bok skrevs under 1950–70-talen av John Bernström för *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. De återges i princip i ursprungsskick eftersom de flesta innehållsmässigt fortfarande står sig tämligen väl. I några fall har redaktören Henrik Otterberg känt sig tvungen att komplettera dem. Jag tycker att ytterligare kompletteringar borde ha gjorts, speciellt baserade

på arkeologiska resultat eftersom det finns en del nyare fynd som kompletterar bilden av olika djurslags historia i Norden. Till exempel hade det varit lämpligt med en kommentar efter kaninartikeln med bekräftelse av att man hållit kaniner i slutet av 1200-talet i Danmark: arkeologiska fynd har gjorts på Hjem (*Marsk Stig og de fredløse på Hjem*, 2002). Uppgiften öppnar upp intressanta tolkningsmöjligheter avseende dessa små och synnerligen fodereffektiva proteinkällor i andra sammanhang, där jag ivrigt väntar på de första beläggen för att man hållit kaniner i städer, kloster eller borgar även under svensk medeltid.

En slamkrypare utgör våra hjorddjur. Älg, ren, kronhjort och rådjur har egna uppslagsord även om man under medeltiden verkar ha varit lite slarvig i benämningen och kunde tala om »hjortar» i största allmänhet. För att finna dovhjorten (egentligen dovvilt eftersom den biologiska beteckningen hjort i det sammanhanget avser handjuret och inte arten) får man söka under uppslagsordet »hjortar». Där finner man först en kort redogörelse för vilka de inhemska hjorddjuren är och därefter en utvikning om dovviltet. Det konstateras att arten är importerad och dök upp under medeltiden i Danmark. De första svenska beläggen finner man först från 1500-talet. I detta sammanhang hade det eventuellt varit intressant med ett tillägg om senare års högreståndsforskning där exempelvis medeltida jaktmarker lyfts fram. Det hade även varit på sin plats att kort nämna, vilket jag är förvånad över att Bernström inte gjort, de 120 000 år gamla fynd av dovvilt som publicerades i *Aarbøger* 1954.

Nu är det inte bara vilt och nyttodjur som behandlas i boken. Där finns även heraldiska, mytologiska och symboliska djur. Lejon, tiger, grip och drake är några som diskuteras och sätts in i ett nordiskt kulturhistoriskt sammanhang. Även dessa artiklar fyller sin funktion och kan komma till användning.

Bernströms bestiarium är omfattande med såsådär 200 uppslagsord, men det är långt ifrån heltäckande. Planerade artiklar såsom varg, valross och säl samt zoologi hann Bernström inte med att skriva i tid till utgivningen av de aktuella *KLNM*-banden. Vargen planerade han då att

ge ut på annat håll, men det blev aldrig av att döma av Otterbergs över lag mycket grundliga efterforskningar. Andra art artiklar som till synes missats förklaras av att de skrevs av andra personer: t.ex. skrevs artikeln om nötkreatur inte av Bernström utan av Johannes Lepiksaar. Dessa faktorer sammanräknat gör att *Bernströms bestiarium* inte är så heltäckande som man kanske hade kunnat önska. Men i kombination med exempelvis trebandsserien *Etnobiologin i Sverige* samt Håkan Hallanders *Svenska lantraser* får man en god grundtäckning av de flesta i Sverige levande arter som kan vara aktuella i antikvariska och kulturhistoriska sammanhang.

Otterberg skirver att han medvetet försökt avhålla sig från att i alltför stor utsträckning kommentera artiklarna. Men som mina exempel visar kan man tycka att ytterligare kommentarer och kompletteringar hade varit på sin plats. Å andra sidan förstår jag om arbetet i så fall hade blivit ohanterligt stort. Vi som inte sitter med *KLNM* i den egna bokhyllan får dock vara tack-samma för denna trevliga utgåva. En bok som jag kommer att använda mig av tämligen flitigt.

Leif Haggström

Kulturmiljö Halland

Bastionsgatan 3

SE-302 43 Halmstad

leif.haggstrom@kulturmiljohalland.se

Att nå den andra sidan. Om begravning och ritual i Uppland. Red. Michel Notelid. Arkeologi E4 Uppland – studier 2. Uppsala 2007. 537 s. ISBN 978-91-7209-466-6.

Bogen er andet bind i en serie på i alt seks bind, som diskuterer arkæologiske emner med udgangspunkt i udgravningerne på E4-motorvejen fra Uppsala til Mehedeby. De udvidede undersøgelser stod på i 2000-06, og i forhold til udgravningernes omfang er det med et imponerende tempo, resultaterne lægges frem.

Bogen er opdelt i seks overordnede kapitler, hvor kapitel I indeholder indledning og tidligere forskning, kapitel II gravbegrebet, kapitel III landskabet og forhistoriske veje, kapitel IV ritual

og praksis, kapitel V tradition og forandring og endelig kapitel VI redaktørens afslutning, som koncentrerer sig om begrebet ritual og arkæologiens muligheder for at identificere rituelle kontekster.

Ud over redaktørens indledende og afsluttende bemærkninger er der i alt 20 artikler fordelt på en lang række forfattere. Hver artikel er forsynet med et afsluttende engelsk summary, hvor man kunne have læst lidt ekstra korrektur samt redaktionsmæssigt sørget for en mere ensartet længde. Der er mange artikler, som måske ikke helt holder fokus på de forelagte emner, men som alligevel har været vigtigt materiale at få frem i lyset. Bogen har en omfattende litteraturliste på 25 sider samlet bagerst, hvilket absolut giver et bedre overblik frem for en opdelt litteraturliste på de enkelte artikler.

Indledningen i kapitel I er en meget nyttig gennemgang af bogens artikler. Udgangspunktet for alle artikler er de arkæologiske spor efter rituelle aktiviteter, og begrebet ritual fungerer som en rød tråd gennem hele bogen. Forskningshistorien er opdelt i to dele, hvor den første (John Ljungkvist & Helena Victor) giver en udmærket kronologisk oversigt over gravmateriale, kultmateriale og rituelte materiale i Upplands oldtid. Afsnittet sætter E4-undersøgelserne ind i en større sammenhæng og fungerer som baggrundsviden for resten af bogens artikler.

Andet afsnit af forskningshistorien (Victor) handler om definitionen af begrebet »ritual«. Forfatteren skelner klogt mellem ritual og religion, fordi religionen er metafysisk, mens ritualerne i større grad afsætter sig fysiske spor. I første omgang må man forsøge at definere ritualerne, så man senere kan arbejde med den forhistoriske religion. Ritualerne må defineres vha. andre videnskaber, f.eks. de sociologiske, filosofiske og antropologiske. Men ritualerne må også forstås ud fra f.eks. fortælletraditionen og de skriftlige kilder. Victor lægger sig ikke fast på, *hvordan* ritualer giver sig til udtryk i det arkæologiske materiale, men holder fast i, at rituelle spor kan forekomme, og *at* der hele tiden må sættes spørgsmålstejn ved deres forekomst, også i forbindelse med udgravningsarbejdet. Når man taler om ritualer, er C.-A. Mobergs figur om det arkæologiske materiales karakter og

forudsætninger vigtig. Den bliver bragt på s. 465 i bogens sidste artikel, men kunne med stor betydningsmæssig fordel have været bragt allerede på bogens første sider.

Ud fra bogens titel får man i første omgang indtryk af, at bogen omhandler begravelser i Uppland, men »at nå den anden side» kan jo også betyde kontakt med det hinsides, og måske derfor har artikler om ritualer i forbindelse med bebyggelse (Eklund, Hennius & Pettersson) og mesolitiske vs. neolitiske ideologier i samfundsstrukturen (Björck) fundet vej til dette bind – artikler som måske havde været bedre tjent med at blive bragt i seriens bind 1 (*Stenåldern i Uppland*) og 3 (*Hus och bebyggelse i Uppland*). Man kan i det hele taget diskutere, om det er på sin plads at opdele bogen i de fire hovedtemaer, som er nævnt ovenfor, idet flere artikler ikke helt holder fokus på det emne, som er kapitlets overskrift.

I kapitel II er det egentlig kun de to første artikler »Vad er en grav» (Katarina Appelgren & Anna Maria Renck) samt »De dolda döda» (Tony Engström), som går ind i en diskussion af begrebet »grav». I kapitel V diskuteres det dog igen i artiklen »Tradition och praxis» (Dutra Leivas), hvor man med udgangspunkt i grave fra bronzealder til veltid konkluderer, at en grav kan have en bredere funktion end det at være hvilested for den afdøde. Forfatteren accepterer – ligesom Appelgren og Renck nedenfor – tomme grave. Appelgren og Renck sætter spørgsmålstegn ved den traditionelle opfattelse af en grav som en plads, der rummer menneskeknogler. Forfatterne accepterer ud fra udgravede pladser i Uppland og Småland, at der kan findes helt fundtomme grave uden knogler eller rester af knogler som en ekstrem variant af brandgravsskikken. Deres hypotese er, at den helt gennemførte knogletomme gravskik har med opløsningen af samfund og ideologi på overgangen mellem bronze- og jernalder at gøre, og de accepterer endda hele gravfelter uden spor af knogler. Deres tese er, at når denne gravskik fremtræder i sin største ekstrem, pågår store forandringer i bronzealderens samfund. Dette er absolut en spændende vinkel på diskussionen omkring gravtermen, men det virker som om forfatterne er blevet fanget i en hypotese og måske derfor drager

lidt for vidtrækkende konklusioner. Som Engström konstaterer i den efterfølgende artikel »De dolda döda», er det praktisk uanvendeligt at tale om fundtomme grave, fordi alt da i princippet kan være en grav. Arkæologien har ikke brug for flere fundtomme grave, men en revurdering af, hvad de fundtomme konstruktioner er. Engström vover at komme med en meget fin definition på en grav: »et forsættigt konstrueret eller afgrænset rum, som indeholder, eller er beregnet til at indeholde, menneskelige rester», som også indeholder muligheden for, at en grav rent faktisk *kan* fremstå som fundtom.

I forbindelse med begrebet ritual handler de fleste artikler om ritualer og gravlæggelse, bl.a. hvor mange trin af ritualer der indgår i forbindelse med en gravlæggelse. Men den sidste artikel »Att hålla det ondas fot borta från en mans hus» (Eklund, Hennius & Pettersson) handler om ritualer i hverdagen ud fra rituelle nedlæggelser på bopladserne. Forfatterne argumenterer helt rigtigt for, at det ikke blot var overgangsritualer (fødsel, ægteskab og død), som var vigtige for menneskets liv, men at det også kunne være vigtigt at sørge for lykke ved f.eks. opførelse af beboelseshuse.

Ritualers anvendelse i forbindelse med magt og manipulation diskuteres i flere af bogens hovedkapitler. I Victors artikel om »Vägen till andra sidan» præsenterer hun eksempler på rituel brug af veje i tilknytning til store begravelsespladser og kultsteder. Denne type af veje har en oplevelsesmanipulerende funktion og kan ses som kontrol eller magt udøvet af eliten. I den efterfølgende artikel »De levande och de döda» undersøger Jonas Wikborg gravfelternes placering i landskabet og kommer frem til, at gravfelterne ofte er placeret i landskabets grænser, f.eks. mellem indmark og udmark. Det kunne have været virkelig spændende, hvis Victor og Wikborg havde arbejdet sammen om vejen fra bebyggelsen til gravfeltet, og magtstrukturene kunne have været trukket helt skarpt op, hvis man havde inddraget artiklerne »De dödas kullar» (Håkan Aspeborg), som viser, hvordan det forhistoriske menneske har udnyttet de højtbeliggende steder i landskabet som foretrukne begravelsespladser og Engströms artikel »Gravspråk och verklighetsbild», hvor gravritualerne

tolkes som en måde for eliten at opretholde og befæste det fælles billede af den virkelighed, som gravene er udtryk for. Kontrollen af kommunikationen i ritualerne/den fælles verdensopfattelse er at have kontrol over det rådende billede af verden. Også »Det rituelle kontraktet» (Robin Olsson) om genanvendelse af ældre pladser som et vigtigt element i identitetsskabelse og definition af egen historie kunne være et glimrende bidrag til en sådan diskussion.

Redaktøren har valgt at lade sine afsluttende bemærkninger handle om begrebet ritual og arkæologernes muligheder for at skelne dem i den materielle kultur. Han samler fint trådene omkring de begrebslige definitioner, og han tør en endda forsøge at stille begravelsesscenerne op, hvilket giver et rigtig godt indblik i, hvilke aktører der har taget del i de enkelte ritualudøvelser. Til gengæld sidder læseren tilbage med et lidt fragmenteret billede af ritualernes kronologiske udvikling i Uppland, som bogen jo giver så fint et indtryk af. Her kunne man godt have brugt et par ekstra sider til en kort gennemgang udviklingen, ligesom man kunne også have brugt lidt ekstra plads på at diskutere hvor forskellige ritualerne må have været ved hhv. jordfæste eller kremering.

Overordnet set er der mange aspekter af denne antologi, som er metodeudviklende ikke bare inden for forskningen, men også inden for udgravningsmetodikken. Sådan en bog som dykker ned i et »udgravningstracé» af forskning, åbner forhåbentlig for videre forskning i de emner, som bliver behandlet, f.eks. landskabsudnyttelsen i forbindelse med ritualer og magtanvendelse samt dagliglivets ritualer. Den giver ligeledes et indtryk af, hvor uhyre vigtigt det er at publicere og reflektere over de ting, man har udgravet, så man kan vende tilbage til feltet med nye erfaringer og dermed nye spørgsmål.

Lisbeth M. Imer

Nationalmuseet, DMR
DK-1220 København K
lisbeth.imer@natmus.dk

Tony Waldron, *Paleoepidemiology: The Measure of Disease in the Human Past*. Publications of the Institute of Archaeology, University College London, 2007. 148 s. ISBN 978-1-59874-252-7.

Tony Waldron udgav i 1994 en lille paperback med titlen *Counting the Dead*, der gav anvisninger på, hvordan man, epidemiologisk set, kunne håndtere palæoantropologisk materiale. 13 år senere har han udgivet en efterfølger – en lille hurtig sag på kun 148 sider, men absolut en bog med et budskab. Waldron opfordrer til en mere korrekt brug af palæoepidemiologiske metoder end det hidtil har været tilfældet, og han ønsker at informere og formidle dette budskab med et minimum af matematik. Han ser nemlig en generel trend til at komplicere simple ting unødigt ved brug af matematiske formler og ligninger. Han ønsker desuden at være underholdende, hvilket måske primært kommer til udtryk i noteapparatet, hvor der uddeles humoristiske og slet skjulte lussinger til tidligere praksis på området. Det mærkes her at Waldron er en erfaren herre med en mening om mange af palæoepidemiologiens aspekter.

Bogen er inddelt i ti kapitler, hvor Waldron i det første giver en god og kritisk historisk gennemgang af epidemiologien; studiet af sygdomsprævalens (forekomst) og -distribution (spredning) i populationer (befolkninger eller grupper). I andet kapitel gennemgås en række relevante pointer og overvejelser omkring definition af en stikprøve og størrelsen heraf, samt hvordan tafonomiske faktorer påvirker resultaterne af skeletstudier. Endvidere belyses hvordan de op- og nedgående udviklinger af f.eks. befolkningssammensætning der måtte have været i forhistorien udglattes, når de betragtes over de lange tidsperioder palæoepidemiologien normalt er forbundet med. I kapitel tre til syv tager Waldron fat i sagens kerne og viser, med ledsygdomme som det gennemgående eksempel, hvordan han mener palæoepidemiologisk forskning bør udføres korrekt. I kapitel fire under behandling af sygdomsfrekvenser skelner han mellem de sygdomme, der bidrager til døden, og de der ikke gør. Ifølge Waldron er prævalensen af sygdomme der bidrager til døden ikke ens for levende og døde populationer, da syge personer

netop i højere grad vil dø og dermed ende i den døde population. Omvendt er prævalensen ens for sygdomme der ikke bidrager til døden, fordi trods varierende aldersstruktur mellem levende og døde populationer, vil forholdet mellem syge og raske være nogenlunde ens da der er lige stor risiko for om man har sygdommen eller ej. Her ville det være klædeligt om han havde diskuteret disse påstande i lyset af f.eks. Det osteologiske Paradoks (Wood *et al.* 1992), der netop påviser, at sygdom og død ikke rammer tilfældigt, men i høj grad bestemmes af individuel skrøbelighed og modtagelighed. Det kan være, at det for nogle sygdomme er sandt, at forholdet mellem syge og raske er den samme for både den levende og den døde befolkning, men det er svært, hvis ikke umuligt, at afgøre, om det virkelig forholder sig sådan.

Waldrons medicinske baggrund kommer til syne i kapitlernes indhold, hvor han lægger stor vægt på gennemgang af matematiske epidemiologiske metoder til studiet af levende befolkninger. Læsere, uden den store matematiske baggrund, kæmper sig igennem, for kun flere sider senere at opdage, at metoden ikke er anvendelig indenfor skeletstudier – de læsere, som jo netop ifølge Waldron selv er en del af bogens målgruppe. Han gør ikke stor brug af eksisterende palæoepidemiologisk forskning, men henviser hellere til epidemiologiske studier af moderne populationer eller opstiller tænkte studier. Men dette skyldes måske netop, at han ikke finder den eksisterende brug af palæoepidemiologiske metoder korrekt. Selv hvis man oprigtigt skulle ønske at følge Waldrons henvisninger til punkt og prikke, kan dette vise sig vanskeligt. Undertegnede var i hvert fald lidt forvirret efter endt læsning, måske primært på grund af kapitlernes disposition, der satte spørgsmål ved fokusset.

Kapitel syv bærer f.eks. titlen »Analytical Epidemiology», men det er lidt af en tilsnigelse, da Waldron ikke mener det giver mening, at skelne mellem deskriptive og analytiske metoder. Lidt halvhjertet giver han alligevel en kort gennemgang af nogle analytiske metoder, men forlader ellers emnet. Leder læseren efter gode råd til udførelse af analytiske studier går man derfor forgæves. Kapitel otte bærer præg af et

personligt korstog mod studier af beskæftigelse hos den afdøde på baggrund af forekomsten af osteoarthritis – lidt ude af sammenhæng, men et værdigt kald. Kapitel ni indskærper nødvendigheden af at planlægge et studie i forvejen mens kapitel ti kan betegnes som forfatterens efterord.

Paleoepidemiology er skrevet i et læseværdigt og flydende sprog, men er primært en bog der skal læses for underholdningens skyld. Ønsker man en relevant og brugbar vejledning udi epidemiologien må man kigge andetsteds.

Helene Agerskov Madsen

ADBOU

Syddansk Universitet

DK-5230 Odense M

Heleneagerskov.madsen@gmail.com

Anu Mänd, *Kirikute hõbevara. Altaririistad keskaegsel liivimaal* [Summary: Church Silver. Liturgical Vessels in Medieval Livonia.] Eesti kirikute sisustus 1. Tallinn 2008. 271 s. ISBN 978 998 598 960 9.

De baltiska staternas skatter av medeltida konst och föremål börjar bli alltmer tillgängliga genom publicerade studier. Ett av de senaste exemplen är den estniska konstvetaren Anu Mänds kartläggning och undersökning av medeltida liturgiska kärl från Livland, det vill säga ungefär dagens Estland och Lettland. Livland inkluderades i den romersk-katolska kyrkan under 1200-talet och boken behandlar perioden från denna tid fram till reformationen på 1520-talet. Dessa länders liturgiska kärl har inte tidigare fått någon sammanhållen vetenskaplig behandling. Boken är därmed ett viktigt bidrag till såväl de egna ländernas som grannländernas förståelse av de liturgiska kärlets förekomst och funktion i det medeltida kyrkolivet.

I bokens första del behandlas olika typer av liturgiska kärl utifrån skriftliga källor i form av inventarieböcker, visitationsprotokoll, testamenten m.m. Dessa används som jämförelsematerial för själva de fysiska föremålen, för att vidga bilden av de liturgiska kärl som användes i medeltidens Livland. Mänd lyfter fram föremålsgrup-

per som förekommer i det livländska skriftliga källmaterialet så som kalkar, patener, liturgiska sugrör för mässvinet, kärl för de konsekrerade oblaterna som pyxider och ciborier, monstranser, ampuller för vin och vatten, redskap för vigvatten och handtvagning, oljekar, paxtavlor, kors, ljusredskap, sanctusklockor som användes vid invigningen av brödet och vinet i mässan samt liturgiska solfjädrar som användes för att förhindra insekter att hamna i det konsekrerade mässvinet.

Föremålen lyfts inledningsvis fram inte utifrån konstvetenskapliga perspektiv, utan Mänd behandlar på ett förtjänstfullt sätt först deras centrala betydelse för och ofta oumbärliga roll i medeltida liturgi och kyrkoliv. Genom bildframställningar från altarskåp, handskrifter och glas-måleri illustreras hur föremålen användes i gudstjänsten. Det är ett klokt, för att inte säga nödvändigt (men tyvärr inte självklart), grepp att på detta sätt redogöra för föremålen liturgiska funktioner. Mänd menar att föremålen har klas-sats som lägre stående konst av moderna konstvetare. Genom att visas i museimontrar har de idag tappat sin funktion av sakrala föremål och kan för en modern betraktare lätt förväxlas med profana metallföremål.

Donationer av liturgiska kärl behandlas också, bland annat utifrån bevarade testamenten och inventarieförteckningar. Donatorerna var ofta stormän och präster, i städerna även gillen och välbärgade handelsmän. Motiven bakom donationerna, så som föreställningen om frälsning för den egna själens och släktingars räknin-g, åminnelse av och förböner för donatorn samt erhållen social status, behandlas. Testamentena omtalar gåvor i form av nytillverkade liturgiska kärl, en penningssumma för att inköpa sådana eller av profana metallföremål, av vars material man kunde låta göra liturgiska kärl.

I ett annat avsnitt söker Mänd spåra tillverkarna av de liturgiska kärnen; vilka de var, varifrån de kom, hur de var organiserade samt hur de gick till väga vid tillverkningen. Hon kommer fram till att de flesta smederna i Livland hade tyskt ursprung och ofta var organiserade i gillen. Senare har man stämplat föremålen för att kunna identifiera guldsmeden eller tillverkningsorten. Eftersom så inte skedde kon-

sekvent under senmedeltiden är det oftast inte möjligt att veta var och i vems verkstad ett föremål har tillverkats. Det förekommer dock undantag, så som guldsmeden Petrus från Åbo. Mänd gör klokt i att inte söka gå alltför långt i försöken att besvara frågan om ursprungsland eller verksamhetsområde för guldsmederna, eftersom dessa, som hon själv också påpekar, kunde röra sig långväga.

De bevarade föremålen, inklusive sådana som finns dokumenterade genom fotografier eller beskrivningar men gick förlorade under världskrigen, är endast 36 stycken. Samtliga behandlas i bokens andra del. Där gör Mänd ingående konstvetenskapliga analyser avseende ålder, ursprung, stil, form, ornamentik och ikonografi. Föremålen är *vasa sacra*, det vill säga kärl som kalkar, patener, monstranser, pyxider och ampuller som kom i direkt kontakt med de invigda mässelementen. Dessutom studeras *vasa non sacra* i form av rökelsekar, akvamaniler och sanctusklockor. Där används jämförelsematerial från andra länder för att söka spåra föremålen konsthistoriska influenser, ålder och ursprung. Som komplement finns en komprimerad och överskådlig katalog över samtliga behandlade föremål.

Att boken är skriven på estniska gynnar kunskaps-spridningen till såväl forskare som den intresserade allmänheten i Estland kring medeltida kyrkoliv och om det kulturarv som föremålen utgör. Tyvärr försvårar det tillgängligheten för forskare utanför Estland. Lyckligtvis innehåller boken en 24-sidig engelsk sammanfattning. En utförlig ordlista med facktermer för liturgiska kärl på estniska, latin, tyska, lågtyska och engelska bidrar till tillgängligheten. Även det generösa bildmaterialet ökar väsentligen behållningen för icke estnisktalande läsare. De över 120 färgbilderna visar såväl översikter som detaljer. Samtliga bilder är av yppersta kvalitet och utgör ett värdefullt forskningsmaterial, fastän bildtexterna tyvärr endast står på estniska. Dock finns hänvisningar till bildkatalogen i den engelska sammanfattningen.

Anu Mänds bok är alltså mycket informativ och välskriven och ger genom skriftligt källmaterial och liturgiska kärl en god överblick över medeltida kyrkoliv och gudstjänstväsende i stort

och en vidgad inblick in i medeltidens Estland och Lettland.

Stina Fallberg Sundmark

Teologiska institutionen

Uppsala universitet

Box 511

SE-751 20 Uppsala

stina.fallberg-sundmark@teol.uu.se

Håkan Aspeborg, *Bönder och barbarer. Helsingborgsregionens järnålder*. Dunkers kulturhus och Riksantikvarieämbetet. Lund 2008. 152 s. ISBN 978 919 770 963 7.

Håkan Aspeborgs bok om Helsingborgsregionens (läs Helsingborgs kommuns) järnålder är populärvetenskaplig med ambitionen att samla den kunskap som framkommit vid de senaste årens arkeologiska undersökningar. Som målgrupper framhåller Aspeborg primärt arkeologintresserade med relation till Helsingborgsregionen; såväl barn som vuxna. Han yttrar också en förhoppning att forskare och kolleger skall kunna dra nytta av boken.

Boken är smakfullt formgiven med fina bilder. Språket är oftast lättförståeligt och flytande, även om det smyger sig in uttryck som kanske alltför mycket tillhör professionella arkeologer. Vet allmänheten vad som menas med lerkärl av »bikonisk» form eller »blåsterugn av schaktugns- typ»? Det borde vidare visats bättre var i Helsingborgs kommun som alla de platser ligger som omnämnes i texten. De fyra kartorna är anonyma och det är högst osannolikt att gemene man vet var alla de intressanta platserna egentligen ligger. Hur många i Helsingborgs kommun känner till Björka, Ringstorp och Skabelycke?

Boken kan delas upp i två olika delar som är varandra väldigt olika. Den första delen presenterar det arkeologiska järnåldersmaterialet från kommunen. Den inleds med en presentation av exklusiva fynd, företrädesvis från yngre järnåldern: ädla metaller, glas och annat. Det är föredömligt att dessa fynd förärats tydliga bilder i färg, något man saknar i många andra fall. Samtidigt kan man förledas att tro att fynden gjorts vid de arkeologiska undersökningar som

boken vill sammanfatta. Så är inte fallet. De flesta fynden här, med depåfynden från Gantofta och Filborna som huvudnummer, är gjorda i gammal tid. De är inte desto mindre viktiga, men det borde framgå bättre att sådant sällan påträffas vid arkeologiska undersökningar. Vi behöver inte fler missuppfattningar om att arkeologer mest ägnar sig åt att pensla fram guld och skelett.

Efter fyndgenomgången följer en genomgång av gravar från Helsingborgsregionen. De är väldigt få och tämligen fyndfattiga. Aspeborg försöker ge några förklaringar till detta som är typiskt för stora delar av Skåne. I det inre och norra Skåne är det ännu mera påtagligt. Vi kan bara konstatera att nästan inga gravar påträffas vid alla de stora undersökningar som genomförs. Antingen har man låtit bli att begrava majoriteten av alla människor eller så saknar vi fortfarande de arkeologiska metoder som behövs för att påträffa gravarna.

Aspeborg presenterar sedan traktens boplatser varav nästan alla har framkommit vid de senaste årens arkeologiska undersökningar. En rad grävningar passerar revy och husgrunder varvas med rekonstruktioner på hus. I Helsingborgsregionen har man undersökt hus från i princip hela järnåldern. Aspeborg beskriver hur husen kan tolkas i termer av sociala och strukturella mönster under järnåldern. Vi får därmed en god sammanfattning av hur bebyggelsen förändrades under perioden och därmed ett utmärkt komparativt material av regional karaktär. I ett par mindre kapitel om växter och odling resp. hantverk och transporter presenterar Aspeborg en del av de mera vardagliga fynd som dyker upp på boplatser. Kvarnar, keramik, sländtrissor och annat presenteras i text och bild, och utgör en påtaglig kontrast till de mer prestigefyllda fynden. Dessa »vanliga» fynd är inte lika spektakulära men viktiga för att få en så heltäckande bild av järnålderssamhället som möjligt.

Bokens karaktär förändras påtagligt i dess andra del. Här är ambitionen att »ta oss förbi de arkeologiska lämningarnas torftiga vittnesbörd och komma järnålderns människor närmare in på livet». Det rikliga bildmaterial som präglat de första 80 sidorna försvinner helt. Knytningen till platser, fynd och arkeologiska undersökningar i Helsingborgsregionen försvinner också nästan

helt. Endast på sex eller sju ställen på de följande 65 sidorna görs en återknytning till Helsingborgsområdet. I stället är denna del en uppsjö av citat från de skriftliga källorna, från Tacitus och Julius Caesar, via Jordanes och Ibn Fadlan, till Adam av Bremen och Snorre Sturluson, bara för att nämna några. Dessa källor är välkända för arkeologer men också nödvändiga att förhålla sig till med en stor portion källkritik. De kan ha relevans för Helsingborgsområdet ... eller inte. För den lokalt förankrade allmänhet som boken primärt vänder sig till kan nog denna del vara svår att ta sig igenom och kanske inte särskilt intressant, eftersom den nästan inte tar upp något om hemtrakten. Boken hade vunnit på att tona ner denna del och istället utveckla beskrivningarna av fynd och lämningar.

Boken är uttalat populärvetenskaplig och naturligt nog beskrivande till sin karaktär. Detta är knappast platsen att framföra nya teorier, utan en hel del är s.k. »skåpmat». Däremot är det kanske på plats här att diskutera en del av denna skåpmat. Det finns en rad stereotyper inom skandinavisk järnåldersarkeologi som genom att ständigt upprepas, nästan som ett mantra, kommit så nära sanningen som de någonsin komma kan. Aspeborg tar upp flera av dem.

Med utgångspunkt från de rika gravfynden från Himlingøje på Själland har man menat att dessa skulle vara tecken på en riksbildning och att de styrande på platsen hade tillräckligt med maktbefogenheter för att kontrollera införseln av romersk import till hela Norden. Vapenfynden på Själland ligger som en halvcirkel runt Himlingøje och visar på underlydande som försvarar centrumet. Skall vi verkligen fortsätta att tro på att en plats kunde vara så mäktig under romerska järnåldern? Kan man se det på ett annat vis? Vid denna tid, B2-C1b, måste det romerska misslyckandet i Teutoburgerskogen fortfarande ha varit allmänt känt. Romarna reglerade gränsförsvaret, och kanske sökte man bundsförvanter norr om floden Elbe. Är importen från Himlingøje och en del andra gravar på Själland tecken på en direktkontakt med Romarriket som en del av detta? Sågs detta inte med blida ögon av Himlingøjes grannar? Riktades vapnen på Själland *mot* Himlingøje i stället för att försvara platsen? Detta skulle kunna för-

klara varför Himlingøje försvinner så abrupt och bara har en episodisk storhetstid; två generationer eller så. Centrumet saknade stabilitet.

En annan stereotyp är den folkvandringstida agrarkris som används för att tolka förändringar vid mitten av järnåldern. Man refererar till klimatförändringar, lågkonjunktur, missväxt, nedläggning av bebyggelse och igenväxning av det öppna landskapet, och till och med den justinianska pesten. Med dessa tolkningar i ryggraden är det problematiskt att se folkvandringstiden som något positivt. Samtidigt vet vi att guld strömmar in till Norden och att flera välmående riken bildas på kontinenten. Det skandinaviska hantverket är mycket högtstående, och de stora centralplatserna växer fram och kräver en hög grad av organisation. Är den folkvandringstida krisen egentligen en folkvandringstida agrar expansion? Extensiva bruknings-system överges och växer igen, exempelvis på Öland, Gotland och Sydsvenska höglandet. Intensifiering på bördiga jordar med odlingsföljd, gödsling, ängsbruk och vångbruk blir embryot till det landskap vi känner i historisk tid. Man påträffar ofta vendel- och vikingatida gårdslämningar i anslutning till de historiska bebyggelseenheter, vilket styrker detta resonemang.

Aspeborg har en lång utläggning om den -köpingeort som låg söder om Helsingborg och framhåller möjligheten att det är en handelsplats, trots att det arkeologiska materialet sviktar. De skånska -köpingeorternas betydelse har stötts och blötts i många arbeten. Man har bestämt att platserna måste vara handelsplatser och vanligen får ortnamnen bli viktigare än arkeologin. Man ser dem som föregångare till städerna. I Mellansverige finns en handfull medeltida städer där ett -köping ingår, och här kan man se en kontinuitet men sällan tillbaka till järnåldern. Inga skånska -köpingeorter blir städer och det är bara i Löddeköpinge som man kan belägga en vikingatida handelsplats. Övriga skånska handelsplatser (eller rättare sagt rika kustboplatser med spår av specialiserad produktion och varuutbyte) från järnåldern heter något annat, t.ex. Åhus, Maletofta, kv. Tankbåten, Östra/Västra Torp, Trelleborg, m.m. Så länge man inte kan belägga handel på -köpingeorterna arkeologiskt bör man tona ner deras betydelse.

En fjärde stereotyp är uppfattningen av Harald Blåtands klassiska inskription på runstenen på Jellings kyrkogård som ett tecken på att Skåne blev en del av det danska området under Haralds tid. Aspeborg skriver att stenen har en »minst sagt skrytsam inskrift» och det kan man hålla med om. Det som anses påvisa den nyordning som det danska riket genomförde vid mitten och senare hälften av 900-talet är bl.a. rikt utstyrda ryttargravar, stora ringvallsborgar och runstenar av »Jelling»-typ. Dessa finns väl be-lagda i Jylland men inte i Skåne. Från Skåne finns däremot runstenar av »efter-Jelling»-typ och majoriteten av de engelska mynt från dansk mark som bör komma från danagålderna. Dessa kan förknippas med Sven Tveskägg. Källorna berättar om en strid mellan Harald och Sven, vilken ledde till att Harald avled och Sven blev kung i Danmark. Svens starka knytning till Skåne och en klar maktförskjutning åt öster inom det danska området innebär att det medeltida Danmark kanske enades från öster mot väster. Troligen var Haralds makt koncentrerad till delar av Jylland och angränsande områden, medan Sven kom att bli den förste kungen som styrde det tidigmedeltida Danmark.

Trots dessa invändningar kan avslutningsvis konstateras att arkeologiintresserade med relation till Helsingborgsområdet, såväl barn som vuxna, har fått en bok att glädjas åt och använda. I synnerhet gäller det dess första del.

Bertil Helgesson

Regionmuseet Kristianstad

Box 134

SE-291 22 Kristianstad

bertil.helgesson@regionmuseet.m.se

Herman Schück, *Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa. Rättelser och tillägg samt person- och ortsregister*. Runica et Mediaevalia. Stockholm 2008. 78 s. ISBN 978-91-88568-39-7.

Den som väntar på något gott väntar aldrig för länge. Talesättet passar ovanligt bra in på följande anmälan. 49 år efter att Herman Schück försvarade sin doktorsavhandling i historia har

nu ett tillägsband kommit, innehållande rättelser och tillägg, samt person- och ortsregister. Redan 1959 utlovades detta, liksom omfattande detaljundersökningar samt en kasuistik över alla ämbeten och institutioner vid Linköpingskyrkan. Det senare har dock inte kunnat infrias i tryck, men finns tillgängligt i form av en maskinskriven kopia i Svenskt diplomatariums bibliotek i Riksarkivet. Snarast borde detta omvandlas till pdf-format och läggas upp på webben. Det kanske kunde vara ett lämpligt sätt att fira bokens 50-årsjubileum?

För att det är en historisk klassiker går inte att ta miste på. Hänvisningar till Schück 1959 är mycket vanliga i medeltidssammanhang. Sökningar bland bokens detaljuppgifter kommer väsentligen att underlättas med de nu tryckta registren och användbarheten därmed öka.

Samtidigt skulle jag vilja passa på med en personlig reflektion. *Ecclesian*, som vi säger till vardags, är trots allt inte främst en detaljerad uppslagsbok, utan fastmer en introduktion till och problematisering av medeltidskyrkan. Syftet med avhandlingen var att kartlägga kyrkans organisation, yttre och inre villkor, brytningarna inom den och attityden gentemot utomstående: statsmakten och aristokratin, landen och socknarna, klostren och hospitalen (Schück 1959, s. VII). Författaren tydliggör att den medeltida kyrkan bestod av flera delar, sinsemellan olika med varierande funktion och tillkomsthistoria. Schücks framställning gör det möjligt att ställa olika sidor av kyrkan mot varandra, liksom att relatera dessa till andra sidor av det medeltida samhället, speglat i källmaterial från vitt skilda discipliner. Arbetet med att använda *Ecclesian* på detta sätt är bara i sin början.

Göran Tagesson

Riksantikvarieämbetet UV Öst

Roxengatan 7

SE-582 73 Linköping

Goran.tagesson@raa.se

Thomas Raab, *Dyrenes historie. Hvordan dyrene skabte mennesket*. Borgens forlag. Valby 2008. 346 s. ISBN 978-87-21-03167-1.

Om människans relation till djuren, eller kanske djurens kulturhistoria, handlar denna bok. Raab skriver om stort och smått. Däri ligger bokens styrka – att obehindrat kunna växla mellan de stora sammanhangen och de små detaljerna över oerhört stora geografiska områden. Det som knyter samman boken är inte kronologi, inte geografiska regioner, inte specifika djurslag utan människans relation till djur. En mängd djur avhandlas, från parasiter och gnagare via rovdjur, fåglar och bytesdjur till tamdjur. Intressant nog börjar Raab inte med de tidigast domesticerade djuren, utan med parasiter av olika slag, såväl invärtes som utvärtes.

Det hela är mycket flyhänt och intresseväckande. De stora greppen integreras med en mängd detaljer. Jag kommer spontant att tänka på Matts Bergmarks ungefär 50 år gamla verk om medicin, natur och kultur, som *Bad och bot*. Bitvis tycker jag dock att Raab ägnar sig väl mycket åt djurens roll i de senaste 80 årens populärkultur. Det tätast återkommande namnet i bokens olika kapitel är faktiskt Disney.

Boken är alltså välskriven och underhållande. Men i min arkeologiska verksamhet är den inte speciellt användbar. Den behandlar allt, vilket gör att ingenting egentligen penetreras ordentligt. Men den största bristen, det som verkligen gör den omöjlig att använda i forskning och vetenskap, är att den saknar transparens. Det finns inga som helst hänvisningar till varifrån olika uppgifter är hämtade. Det finns inte ens en lista över förslag på vidare läsning. Det hade varit en enkel sak att på slutet ta med en kapiteluppdelad lista med, låt säga, tio verk för varje kapitel. Men nu finns där ingenting. Det finns ingen möjlighet att bilda sig en uppfattning om rimligheten i allt som påstås annat än om man själv på förhand är oerhört inläst i ämnet.

Leif Häggström

Kulturmiljö Halland

Bastionsgatan 3

SE-302 43 Halmstad

Leif.haggstrom@kulturmiljohalland.se

Spåkvinnans stav och 11 andra arkeologiska berättelser. Red. Gunlög Graner. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 2007. 112 s. ISBN 978-91-7209-474-1.

Spåkvinnans stav är en vacker bok med en layout inspirerad av estetiken i katalogen till »Odens öga», utställningen som visades i Helsingborg och Stockholm som ett publikt inslag i Vägar till Midgård-projektet häromåret. Fotografierna lyfts fram och används som en aktiv del i bokens presentation. Fotografen blir en »medförfattare». Ämnena spänner liksom Vägar till Midgård över ett långt tidsperspektiv, över religionsskiftet och in i medeltiden, och anknyter också till en populär idé inom humaniora de senaste 10–15 åren: den lokala studien.

Den geografiska begränsningen här är Närke och den rikedom i arkeologiska utgrävningar och historia som det erbjuder. Stilen i boken tycks medvetet lägga an en lockande ton för att öka mystiken kring det förflutna och därmed öka intresset. För *Spåkvinnans stav* vänder sig till en historieintresserad allmänhet och försöker presentera de många spännande delar som arkeologin erbjuder och komma bort ifrån en förenklad historiesyn. Frågan är om man lyckas. Den negativa språkdräkt som brukar följa i resonemangets fotspår ger inte en övertygande argumentation. Texterna är skrivna av sex olika bidragsgivare men det är inte specificerat vem som skrivit vad, vilket ger texten en anonymitet som jag tror att även en historieintresserad lekman uppfattar som urvattnande. Den vanligast förekommande formuleringen är »vet vi inte», en räcka ord som tyvärr många arkeologer i ett slags håglöshet över källmaterialets ofullständighet brukar anamma. Fokuseringen på det vi inte vet är olycklig, när det är så fantastiskt mycket vi faktiskt vet och som ger en många gånger god bild av järnålderssamhället. Om vi som sysslar med forskning om forntiden inte tror på vårt källmaterial och våra metoder kan vi aldrig övertyga någon annan heller. För det är väl ändå bokens huvudsyfte: att entusiasmera någon som finner det förflutna kittlande och inspirerande.

Rent akademiskt håller sig *Spåkvinnans stav* inom gränserna för vad som kan kallas vedertagna sanningar inom fornforskningen idag. Jag

skulle dock gärna ha sett en något mera detaljerad littererturtipslista. Varje kapitel ger upp till fem tips om vidare läsning. Mycket är förstås arkeologisk litteratur, men även de mest etablerade religionshistorikerna får plats tillsammans med volymer från Vagar till Midgård-projektet. Något fler böcker från ett så levande forskningsområde hade väl gått att skaka fram. Något som dock lyser igenom på sina ställen är att det är arkeologer som har skrivit boken. I resonemanget kring den förkristna och tidigmedeltida erans muntliga traditionsförmedling framkommer en alltför liten förståelse för att tidsperiodens uppfattning om historia inte sammanfaller med vår egen. Den utmålas som sämre. Men syftet var ju ett annat och därför uppfattades sannolikt den muntliga traditionen som en pålitlig källa till kunskap. En lätt nedlåtande ton anas också när den fornnordiska religionens myter kallas »sagor» (t.ex. s. 34). För den vikingatida människan var myterna en del av hur världen var beskaffad och därmed omöjliga att ifrågasätta – inte någon lättسام litterär förströelse. Ett annat tvivelaktigt påstående är den seglivade uppfattningen om vanerna som ett äldre gudaskikt som skuffats undan till förmån för de krigiska asarna (s. 50), vanligen kring år 500. Detta är bara en spekulaton. Det kan lika gärna vara så, eller är kanske till och med troligare, att vaner och asar funnits sida vid sida under en lång tid men i olika skeden vägt olika tungt. Den fornnordiska religionen var stadd i ständig förändring, liksom alla religioner och kulturella yttringar i det mänskliga samhället.

Framställningar av det här slaget ska vara generaliserande och få sådana petimetrar som undertecknad att knorra, men vi får inte glömma deras viktiga uppgift: att locka fler till att fördjupa sig i forntidens gåtor och vilja hjälpa till att lösa dem. I det läget vill läsaren veta hur det var och inte vad vi *inte vet*. Men sedan kan vi locka in dem i ett djupare missbruk. Alla har vi någon gång varit där.

Maths Bertell

Religionshistoriska avdelningen
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
maths.bertell@rel.su.se

Modernitet och arkeologi. Artiklar från VIII Nordic TAG i Lund 2005. Red. Lars Ersgård. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 2007. 176 s. ISBN-978-91-7209-473-4.

Modernitet, modernisering och modernism är centrala begrepp i den stora berättelsen om Västerlandets utveckling sedan renässansen. Det är berättelsen om triumf för framsteget, upplysningen och rationaliteten, triumf för individualismen, kapitalismen, urbaniseringen och industrialiseringen. Det är en berättelse som har kritiserats lika länge som den har berättats. Och det är en berättelse som har dödförklarats av postmodernismens apostlar sedan 1970-talet.

Ett otvetydigt tecken på att moderniteten faktiskt kan vara död, avslutad som epok, omodern eller åtminstone försvagad, är intresset för begreppet inom museologin och arkeologin sedan 1990-talet. I första hand har det handlat om en strävan, inspirerad av Michel Foucault, att visa att museet som institution och arkeologin som disciplin är nära förbundna med det moderna. Här märks namn som Eilean Hooper-Greenhill, Bjørnar Olsen, Asgeir Svestad, Nick Prior och Julian Thomas. I andra hand handlar det om att studera den moderna epoken med arkeologiska metoder. Ett exempel är en session med temat »Modernitet och arkeologi» vid konferensen VIII Nordic TAG i Lund 2005 som resulterade i föreliggande publikation. Konferensen har också utmynnat i publikationer om *Arkeologins många roller och praktiker* (e-bok, 2007) och *Arkeologi och identitet* (2008).

Modernitet och arkeologi är en lättläst och väl illustrerad antologi med nio artiklar författade av tolv arkeologer, där de flesta är eller har varit knutna till uppdragsarkeologin i Sverige. Artiklarna behandlar ett brett spektrum av teman, som kronologiskt spänner från 1000-talet till nutiden, men med tyngdpunkt i stormaktstidens 1600-tal. Och texterna rör sig mellan (referat av) teoretisk filosofi och konkreta fynd av glasskärvor. Här finns en artikel om förhållandet mellan uppdragsarkeologin och moderniteten författad av Christina Rosén; om individualisering med utgångspunkt i Lunda i Sörmland av Lena Beronius Jörpeland och Eva Skyllberg; manufaktur med glasproduktion i Stockholm som exempel

av Leif Karlenby och Annica Ramström; individualitet belyst i gravskicket vid Linköpings domkyrka av Göran Tagesson; ideologi och makt vid huvudgården Bergkvara i Småland av Martin Hansson; nymodigheter i skånska stadsplaner av Gunilla Gardelin; Jönköping från faktori och fästningsstad till dagens kommunala visioner av Claes Pettersson; bruksdöd och mångsyssleri med utgångspunkt i backstugor på Pinoberget i Värmland av Eva Svensson; och slutligen resandebo-sättningar med exemplet Tattarbyn i Snarsmon i Bohuslän av Annie Johansson och Kristina Lindholm. Artiklarna inramas av såväl ett förord som ett efterord författade av antologins redaktör Lars Ersgård.

Som det kan förväntas av en antologi med ursprung i en konferenssession, så är innehållet varierat, mer eller mindre relevant för temat (modernitet skulle det vara!) – och mer eller mindre teoretiskt orienterat (jfr T:et för *teoretisk* i TAG!). Som i en festskrift kan något vara nytt och överraskande medan annat är gammalt och välkänt. *Modernitet och arkeologi* är ett smörgåsbord som visar vad som just nu smakar och kommer medeltidsarkeologer, som nyligen har förvandlats till historiska arkeologer, och som söker nya råvaror och recept. Varje del är välsmakande i sig, och det finns ingen anledning för mig att avslöja mina favoriter.

Medeltidsarkeologin kunde länge samlas om begreppet »medeltiden» och fyraståndsläran som ett odiskutabelt paradig. Efter övergången till en historisk arkeologi med ambition att studera även den efterreformatoriska tiden har vi ännu inte hittat någon gemensam nämnare. Moderniteten kunde vara ett möjligt bud på ett samlande begrepp och projekt. Men vad är då modernitet?

Många av artiklarna förhåller sig till det etablerade begreppet modernitet. När emellertid Hansson och Gardelin i sina bidrag försöker använda begreppet modernitet eller modernisering okonventionellt om förändringar och nymodigheter, stadsförnyelse och maktmanifestationer ända tillbaka i medeltiden, kommenteras det kritiskt av redaktören i efterordet. Hansson och Gardelin hävdar båda att det har funnits tidigare faser av medvetna förnyelser. Det påminner om när Michael Nordberg på sin tid hävdade att flera renässanser ägt rum redan under den dynamiska medeltiden. Ja, kanske blir det etablerade begreppet modernitet med ett sådant grepp otydligt (jfr s. 174). Men vad är arkeologin värd som vetenskap om den inte tillåts förhålla sig öppet och kreativt till begrepp, oavsett hur etablerade de månne vara inom andra vetenskaper? Inom studier av världssystem i sociologi och socialantropologi opereras just med tidigare perioder av globalisering – och modernitet.

Så tvärtom, jag saknar en mera kreativ, problematiserande och kritisk förståelse och bruk av begreppet modernitet. Således kunde det ha varit en tydligare rågång i antologin mellan modernitet som ideologi och modernisering som process. Nu används orden ofta, dock inte alltid, lite godtyckligt och oreflekterat. Detta hindrar emellertid inte en varm läsrekommendation av antologin.

Jes Wienberg

Institutionen för Arkeologi och Antikens historia

Lunds universitet

Box 117

SE-221 00 Lund

Jes.Wienberg@ark.lu.se